

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Віктор Терлецький

●

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ТА ЙОГО ВОРОНЕЗЬКЕ ОТОЧЕННЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ І. С. АБРАМОВА

У справі дослідження життя і творчості Пантелеймона Куліша варті уваги пошуки та публікації Івана Спиридоновича Абрамова (20. 06. 1874 - 3.05. 1960), земляка видатного письменника-класика. Виходець із родини міщанина містечка Воронежа колишнього Глухівського повіту Чернігівської губернії Спиридона Єгоровича (за деякими документами Георгійовича) та його дружини Варвари Дормидонівни, він здобув ґрунтовну освіту: закінчив місцеве початкове народне училище (у 1885 р.), навчався у заснованій поміщиком-меценатом, богословом М. М. Неплюевим Воздвиженській нижчій сільськогосподарській школі I розряду (4. 08.1887 - 4. 08. 1892), у Глухівському учительському інституті (1895 - 22. 08. 1898), С.-Петербурзькому археологічному інституті (1901 - 11. 05. 1903).

Уже в одній з перших праць Абрамова — етнографічному нарисі «Черніговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда», опублікованому в «Живой старине» (1905. — Вип. 3,4) і того ж року окремим виданням у С.-Петербурзі, — неважко побачити вплив вельми шанованого ним засновника українського фонетичного правопису — «кулішівки», письменника, який значною мірою окреслив коло його зацікавлень та досліджень.

Абрамов вказував на головну причину, що «заважає проходити променям світла в темне царство українського народу», — це «заборона малоросіянам мати школи і книжки рідною мовою». Засвідчуючи, що «на основі розпорядження 18/30 травня 1876 року (горезвісний Емський указ. — В. Т.) біжуча література зовсім була заборонена українською мовою», він наводив приклад невмирущості національного духу, нестримного потягу до рідної культури, зокрема слова: «Інколи ж кому-небудь із нас траплялося добути українську книжку. Щасливий володар «Чорної ради», «Гайдамак»... виходив на вулицю, сідав «на колодки» й читав уголос, і незабаром навколо читця збиралася мало не вся вулиця: враження було величезне. Чулися співчутливі зауваження; радісною посмішкою освітлювалися обличчя слухачів при звуках рідної мови».

Отож не випадковим є те, що 1930 р. Абрамов отримав від Миколи Васильовича Білозерського видання українського історичного роману Куліша «Чорна рада» 1857 р., про що й зробив відповідний напис на титульному листі. Цей примірник (нині зберігається в особистій бібліотеці Володимира Яцюка) особливо цінний дарчим написом на ньому П. Куліша: «Коханому землякові Василю Антоновичу Унтілову».

У величезній епістолярній спадщині Куліша, яка ще далеко не вся опублікована, маємо чимало листів письменника, адресованих досі невідомим особам.

Таким кореспондентом й донині залишається «коханий земляк» автора «Чорної ради» В. А. Унтілов.

Палкий шанувальник української старовини, збирач, дослідник та ініціатор видання історіографічних пам'яток (зокрема «Літопису Самовидця»), Куліш, спостерігаючи руйнацію пам'яток історії та культури рідного краю, в історичному романі «Михайло Чернышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (1842) із сумом і боєм писав: «Но

где теперь и эти ворота, и тая интересная по своей форме башня? (йдеться про фортецю у Воронежі. — В. Т.)... Вас, почтенные земляки мои, должен я упрекнуть в истреблении этой почетной древности... Разбирая те камни, они вырывали самые красноречивые листы из истории своих предков».

Прийнявши естафету Куліша, піклуванням про долю старожитностей, минулого перейнявся і Абрамов. Особливо це відчутно у книзі «Что говорят забытые могилы» (С.-Петербург, 1912). Як зазначав анонімний автор рецензії на неї в історичному журналі «Русская старина» (грудневе число 1912 р.), з «народною неосвіченістю», «безжальним знищенням незрозумілих слідів минулого», з цим «злом» якраз і боролася книга Абрамова.

Подібно оцінив працю воронізьця А. Тищенко у виданні «Что и как читать детям» (1912-1913. — №4. — С. 27-28): «Самое ценное в брошюре — стремление внушить читателю бережливо-внимательное отношение к каждому памятнику древности, будь то черепок от битого горшка или ценный обломок надписи».

У 1905-у Абрамов друкує невеличке повідомлення «Дед П. А. Кулиша», яке народилося на основі особистого перегляду матеріалів з архіву воронізької Соборно-Михайлівської церкви.¹ До речі, того храму, в якому Куліш (за його твором «Жизнь Кулиша») «учився у дяка Ондрія», котрому приснилося диво: «Прокинувся я, — каже, — вночі — аж світиться. Дивлюсь у другій хаті дитина за столом пише. «Панюша, — кликнув я. — Що се ти робиш?» І тієї ж миті світло погасло; а Пантюша спить коло мене».² Цей сон дяка, як переказували, був віщим: він передрікав Кулішеві славне майбуття. Не можна не згадати, що 1883 р. членом приходського попечительства при цій церкві обрано батька Абрамова.³ Отож зв'язок прихожан Абрамових з Михайлівською церквою, як і Куліша, був тісним.

Красзнавець у згаданому повідомленні навів запис 1788 року: «Двор 11-й. Двор и дом аншетованный. Атаман сотенный Яков Иванович Кулиш 35 лет. Жена Мария Григорьевна 35 лет. Дети Александр 12 лет, Ефросиния 16 лет.» І далі, ще раз наголосивши на тому, що дід Куліша був сотенним отаманом і мав дворових людей, Абрамов вказав на згаданого Олександра як на «батька письменника П. О. Куліша». Але ж його батьком був Олександр Андрійович, а не Якович!

Згодом у статті «Розшуки про П. О. Куліша й його батьківщину» він виправив цю помилку: «Яків Иванович Куліш, який підписувався «дворянин сотенный атаман Яков Кулеш» — це брат діда письменника.⁴ Ця стаття водночас була намаганням скласти родовід Кулішів. До цього, певно, Абрамова спонукало й те, що онука тітки Куліша та Осипа Шкури (згадаймо: згідно із записом у метричній книзі Глухівського духовного правління містечка Вороніж Трисвятительської церкви Кулішевим «восприемником был ему от святого крещения дворянин Евфим Симеонов сын Шкура»⁵) була одружена з рідним братом воронізького красназвця Петром Спиридоновичем Абрамовим.

Підкресленням, що брат діда Куліша був «сотенним отаманом і мав дворових людей», дослідник намагався опосередковано ствердити дворянське походження Кулішів. До речі, у відомостях про успіхи і поведінку учнів Новгород-Сіверської гімназії (18 травня 1834 р.) за підписом її директора Іллі Тимковського⁶ та про зміни серед чиновників по Київській дирекції училищ (6 вересня 1845 р.) за підписом директора гімназії у м. Рівне С. Богородського⁷ зазначається, що Куліш походив із дворянського стану.

Рукописи, що стосувалися родоводу Куліша, Абрамов мав намір передати до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Це бачимо із листа до воронізьця, співробітника цього закладу, літературознавця О. І. Кисельова від 27 лютого 1948 р.: «Письма П. Грабовского и другие рукописные материалы Институт Литературы может у Вас приобрести за известное вознаграждение, туда же приписуется и стоимость присланного Вами документа, касающегося предков Кулеша».⁸

Абрамова цікавило також воронізьке оточення письменника. Зберігся початок його рукопису «К характеристике среды, из которой вышел П. А. Кулиш. Письмо из местечка Воронеж Черниговской губернии». Хоча на ньому ми бачимо красномовну чітку примітку: «И. С. Абрамов. Ленинград. Просп(ект) Маклина (б. Английский), д. №3». Наведемо його текст: «В самом начале 19-го столетия в м. Воронеж Черниговской губ(ернии) проживал «наместник» Воронежской Успенской церкви Афанасий Затокевич. В его дворе, в особой избе, служившей пекарней, жила его теща, священническая жена, дворянка Марфа Пясецкая вместе с 16-летней дочерью Ульяной.

Однажды осенью 1806 г. «Улянка Пясецковна» отправилась гостить в Кулишов хутор, верстах в пяти от м. Воронежа. Этот хутор принадлежал воронежскому атаману Якову Ивановичу Кулешу, женатому на другой дочери упомянутой выше попадьи — матери Пясецкой.

Уляна Пясецковна родила во дворе под сараем ребенка, мужского пола, который оказался неживым. Тогда возникло в Глуховском нижнем земском суде следствие «О незаконнорожденном младенце священника Димитрия Пясецкого дочерью девицею Ульяною на хуторе дворянина Якова Кулеша».

По этому делу были учинены допросы разных лиц, показания которых были запротоколированы и сохранились до настоящего времени. Эти показания богаты бытовыми подробностями и живо рисуют ту среду, в которой в 1819 г. родился знаменитый украинский писатель П. А. Кулиш, бывший ближайшим родственником вышеупомянутому сотенному атаману Якову Ивановичу Кулешу».

На жаль, на рядку «Воронежской Успенской церкви священник Афанасий Затоневич «спрашивал»... рукопис Абрамова, з оригіналом якого мені пощастило ознайомитись, обривається. Продовження запису, в котрому наводився унікальний архівний документ 1806-1807 рр. — показання суду 21 березня 1807 р. матері Уляни Пясецької, вдови священника Марфи, десь загубилося. Проте про нього є згадка і переказ деяких частин тексту у статті воронізького краєзнавця М. А. Андреева (1920-1995) у статті «Где жили предки Кулеша?»⁹

Справа у тому, що після смерті Абрамова його архів та бібліотека потрапили до рук згадуваного Андреева, на той час завідувача Шоскинської районної бібліотеки. Останній, хоча й опублікував, починаючи з 1989 р. декілька статей про Куліша¹⁰ у місцевій газеті, в основному на матеріалі розвідок Абрамова, проте, по суті, великий і цінний архів Івана Спиридоновича не був використаний. Про нього було відомо багатьом літературознавцям, зокрема вже згадуваному О. І. Кисельову, Ю. П. Ступаку (м. Суми). Про долю архіву турбувався письменник Дмитро Косарик, який 30 листопада 1968 р. у листі до автора цієї статті писав: «Пошукайте рештки архіву Абрамова»¹¹. Вже тоді мова йшла про «рештки архіву». А після смерті М. А. Андреева він почав швидко розпоршуватися його нащадками. Останнім часом деякі матеріали осіли в Чернігові, Києві, Славутичі, здається, й у Львові. Продано, зокрема, безцінну картотеку Абрамова, на аркушах якої краєзнавець занотовував цікавинки з розшуканого, заносив події дня, розповіді про зустрічі чи листи від відомих діячів культури, красного письменства (так, у 1954 р. книжку про українську народну поезію з дарчим написом «Збирачеві народнопоетичної творчості Абрамову І. С. з повагою» надіслав Максим Рильський), враження від прочитаного, простудійованого тощо.

Ще один сюжет, пов'язаний з пошуками Абрамова. Наприкінці 1980-х - на початку 1990-х рр. місце народження Куліша — Кулішів хутір, Кулішеве подвір'я — прямо чи опосередковано іноді пов'язували з Гудковим хутором.¹² Однак усе ж варто прислухатись до таких рядків Абрамова: «Хутір цей (Кулішів. — В. Т.) **міститься поруч** [41] (підкреслення наше. — В. Т.) Гудкова хутора..., шось за п'ять верстов од Воронежа на шляху до села Макова»¹³. Знаючи це, логічно зробити висновок, чому і на якому матеріалі було написано Кулішем російськомовну повість «Хутор Маковка»¹⁴.

Довкола Гудкова хутора, згадують старожили, лежали хутори Щигальня, Базильків, Радченків, Павленків. Поряд містився і Кулішів хутір. Згадуваний Абрамовим Гудків хутір також названий ім'ям власників. Безсумнівно, що саме з представниками цього роду — відставним штабс-капітаном Миколою Семеновичем Гудковим — спілкувався Куліш. У листі з Варшави від 31 березня 1847 р. до приятеля-земляка Петра Чуйкевича він вів мову про Кулішів хутір: «Я уже написал в Воронеж о том, как поступить с моим наследством, а верительное письмо Гудкову послано еще из Борзны. Хочу осчастливить бедную мою Оленку и ее мать (йдеться про двоюрідну сестру Олену Романівну Куліш та її матір — дружину Кулішевого дядька Романа Куліша. — В. Т.), которые никогда не знали, что значит домашнее довольствие и изобилие. Гудков водворит их в моем хуторе»¹⁵.

Які саме конкретні дії вчинив тоді за проханням Куліша Гудков, невідомо. Ми лише знайшли у «Черниговских губернских ведомостях» за 1853 р. оголошення-виклики про продаж цього хутора, що друкувалися десь з лютого по березень. З цих оголошень можна скласти уявлення про садибу: «В Глуховском уездном суде — имение бывшего

учителя Пантелеймона Кулеша, заключающееся в хуторе с разною постройкою и при нем пахотными, лесными и сенокосными землями, состоящее по дороге с местечка Воронеж на селение Маков — мерою 7 десятин 1217 кв. саж. — оцененное в 222 р.».

У згадуваній статті «Розшуки про П. О. Куліша й його батьківщину» Абрамов писав: «Садібні будівлі давно вже знесено, і лише старі тіняві осокори й липи та здичавілі яблуні і груші позначають те місце, де був садок та садиба. Під цими яблунями й тінявими липами поховано батька П. О. Куліша — Олександра Андрієвича»¹⁶. Наприкінці 20-х років минулого століття за ініціативою Абрамова воронізький гурток краєзнавців обгородив дерев'яною огорожею могилу батька письменника. Але на початку 1950-х років за розпорядженням місцевого колгоспного керівництва її було розорано, а вікового дуба, що височів поблизу, спиляно. Нині ж на території вже неіснуючого Кулішевого подвір'я піднялися три липи, ніби докір природи людській байдужості і бездуховності. По них сьогодні і можна знайти хутір.

Упродовж життя Абрамов продовжував цікавитись життєвим і творчим шляхом свого відомого земляка. Зокрема, у газеті «Більшовицька зброя» (Суми, 1944. - 6 червня) він опублікував статтю «Автограф П. Куліша».

Безперечно, вивчення архіву воронізького краєзнавця, що опинився у байдужих руках, значно збагатило б порушену нами тему. Доказ цього — хоча б придбані уродженцем смт Вороніж Миколою Косенком (м. Славутич) деякі записи Абрамова. Серед них згадка про купівлю 1777 р. для воронізької Михайлівської церкви «Минимесячної... киевской печати 1750 г.» від «вдовиц Иулианны Сухманки, Варвары Гладкой». Чи не з роду останньої походила мати письменника Катерина Іванівна Гладка?

Джерела та література:

1. Киевская старина.-1905.- № 5 - С. 157.
2. Куліш П. Твори: У 2 т. - Київ, 1994. - Т. 1. - . 238.
3. Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. - 1883. - № 10. - . 315.
4. Абрамов І. С. Розшуки про П. О. Куліша й його батьківщину// Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. - Київ, 1931. - [Кн.] III. - С. 46.
5. Шевелів Б. Метрики П. О. Куліша і Ганни Барвінок // Україна. - 1928. - Кн. 2. - С. 91.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. - Ф. 707. - Оп. 1. - Спр. 851. - Арк. 59.
7. Там само. - Ф. 707. - Оп. 2. - Спр. 54. - Арк. 149.
8. Колекція В. Яцюка, м. Київ.
9. Андреев Н. Где жили предки П. А. Кулиша? // Советское Полесье (Шостка). - 1989. - 12 сент. - С. 3.
10. Андреев Н. 1) Поселок Воронеж в творчестве П. А. Кулиша: К 170-летию со дня рождения // Советское Полесье. - 1989. - 15 июля; 2) Где жили предки П. А. Кулиша? // Там же. - 1989. - 10 окт.; 4) Так где же родился наш земляк? // Там же. - 1994. - 14 мая.
11. Лист Дмитра Косарика до В.В. Терлецького від 30 грудня 1968 р. (архів автора).
12. Див.: Петров Г. Жмуток трави із Кулішевого подвір'я // Червоний промінь (Суми). - 1989.- № 32. - 5 серп.; Андреев Н.А. Так где же родился наш земляк? // Советское Полесье. - 1994. - 14 мая.
13. Абрамов І.С. Розшуки про П.О.Куліша... - С. 45.
14. Терлецький В.В. Рідний край у творчості Пантелеймона Куліша // Пантелеймон Куліш: Матеріали міжвузівської наук.конф.Сумщини, присвяченої 175-річчю з дня народження П.О.Куліша. - Суми, 1994. - С.12 - 13.
15. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. - К., 1990. - Т. 2. - С. 32.
16. Абрамов І.С. Розшуки про П.О.Куліша... - С. 45.

В. Міяковський

БІЛЯ ДЖЕРЕЛ НЕОКЛЯСИКИ

(підготовка до друку, вступні зауваги Г. Кураса, Т. Демченко)

Наш земляк, талановитий український поет Аркадій Казка останнім часом не обділений увагою чернігівської періодики. Про нього можна прочитати у прекрасних